

ГОЛОВНІ ЗМІНИ НА РИНКУ ПРАЦІ ТА ОСОБЛИВОСТІ ПОПИТУ НА КВАЛІФІКОВАНИХ ПРАЦІВНИКІВ В УМОВАХ ВОЄННОГО СТАНУ

Герасименко Ю.С., професорка кафедри педагогіки,
психології та менеджменту
Білоцерківського інституту
неперервної професійної освіти
ДЗВО «Університет менеджменту освіти»
НАПН України
докторка економічних наук, доцентка
м. Біла Церква
gerasimenkou04@gmail.com

Військовий стан викликає нестабільність в усіх секторах економіки. Деякі галузі можуть зазнати спаду, тоді як інші, пов'язані з безпекою, медициною та гуманітарною допомогою, можуть переживати підвищений попит на працю. Війна вплинула на соціальні відносини, міграцію робочої сили, створюючи додаткові виклики для управління ринком праці та соціальної інтеграції. В умовах війни зростає потреба у спеціалізованих працівниках, таких як медичний персонал, військові стратеги, фахівці з кібербезпеки, що створює необхідність у перекваліфікації працівників. Військовий стан призвів до руйнування інфраструктури та зниження обсягів виробництва, що ставить питання про відновлення та розвиток інфраструктури через залучення спеціалізованих працівників. Умови військового стану ставлять під загрозу безпеку працівників у різних галузях, і це також вплинуло на їхню готовність до працевлаштування. Дослідження цієї проблеми допоможе зрозуміти, як війна впливає на ринок праці, які професії стають ключовими, які вміння стають надзвичайно цінними та як країна може адаптувати свої стратегії управління ринком праці у таких умовах.

Основними факторами, які спричинили погіршення ситуації на ринку праці України, були надзвичайні економічні та міграційні кризи. У 2022 році країна втратила понад 30% ВВП, відбулося значне знецінення національної валюти, ціни зросли, а рівень доходів населення істотно знизився. Також, внаслідок повномасштабної агресії РФ проти України, що створила загрозу безпеці населення, стався масовий виїзд людей за кордон. Майже 8 мільйонів осіб залишили країну, з них понад 5 мільйонів стали внутрішньо переміщеними особами [1].

Крім того, важливим фактором, який вплинув на ринок праці, було введення воєнного стану й мобілізації. Призов до ЗСУ суттєво вплинув на обсяги найму працівників, призвівши до змін в обороті кадрів, викликавши особливості у попиті й пропозиції робочої сили, а також збільшивши дефіцит кадрів на ринку праці.

Скорочення зайнятості в Україні у 2022 році було справжньою проблемою, спровокованою закриттям багатьох підприємств та економічними труднощами, які виникли на залишених у функціонуванні підприємствах. Це має великий вплив на ринок праці та соціальну ситуацію в країні, оскільки безробіття та зменшення можливостей зайнятості впливають на життя багатьох людей. Щоб підтримати суспільство в такі складні часи, необхідно розвивати стратегії по створенню нових робочих місць, підтримці малих підприємств та інвестицій у галузі, які можуть сприяти розвитку економіки.

Згідно зі зведеними даними різних джерел, у 2022 році реальний обсяг валового внутрішнього продукту України суттєво скоротився. Інформація від Державної служби статистики та Національного банку України показує, що у третьому кварталі зменшення ВВП склало 30,8%, а в четвертому - 35,0% [1] порівняно з аналогічним періодом попереднього року. Місячний Економічний Моніторинг України за січень 2023 року, складений Інститутом економічних досліджень та політичних консультацій, свідчить про зменшення реального ВВП майже на 30% в результаті значного погіршення макроекономічних показників [2]. Міністерство економіки України також підтверджує передбачене зменшення ВВП на 32–33,5% [3] за результатами 2022 року. Це стало наслідком руйнування виробничої,

транспортної, енергетичної інфраструктури, анексії територій Росією, порушення логістично-виробничих зв'язків між підприємствами, скорочення обсягів експорту та зниження споживчого попиту на внутрішньому ринку.

Зміни у рівні споживчої інфляції значно впливають на макроекономічну ситуацію в Україні. За оцінками Національного банку України та Державної служби статистики України, темпи зростання індексу споживчих цін значно прискорилися після початку повномасштабної російської агресії (з 13,7% у березні 2022 року до 26,6% у грудні 2022 року). Це збільшення інфляції було наслідком підвищення виробничих і логістичних витрат, зростання цін на енергоресурси та зменшення попиту на продукцію. Ще одним важливим фактором, що впливає на економічну ситуацію в країні у зв'язку з воєнним конфліктом, є збільшення дефіциту зведеного бюджету. За оцінками Національного банку України та Державної служби статистики України, у 2022 році розмір дефіциту склав 27% ВВП. Це стало результатом зниження економічної активності, впровадження податкових пільг, зростання видатків на обороноздатність країни та соціальні програми. Одночасно спостерігалось скорочення обсягів експорту продовольчих товарів через логістичні труднощі та збільшення внутрішнього дефіциту електроенергії [5].

Погіршення економічної ситуації негативно впливає на доходи населення, що підтверджується результатами дослідження «Міграція та соціально-політичні настрої під час повномасштабної війни Росії проти України. Згідно з цими результатами, доходи 78% опитаних респондентів зменшилися [6]. Лише 23% опитаних зазначили, що вони мають та матимуть стабільні доходи у майбутньому. Водночас відсоток тих, хто вбачає можливість отримання стабільних доходів у перспективі, залишався найнижчим у східних та південних регіонах країни та найвищим у західних та північних регіонах.

Загалом це підтверджує велику залежність доходів населення від економічної ситуації, що відображає їхні можливості зростання у міру покращення економічної активності підприємств, удосконалення платіжного балансу та розвитку експортного потенціалу країни. Це відновлюватиме попит на робочу силу й сприятиме покращенню якості працівників.

Розвиток ринку праці також залежить від обсягів та структури пропозиції робочої сили, що під впливом демографічних факторів. Українська демографічна ситуація серйозно посилюється через воєнні дії. Формування пропозиції робочої сили значно впливають рівні народжуваності та смертності в населенні. Дані від «Опендатабот» про смертність на території під контролем України за 2022 рік показують більше 541,7 тисяч смертей [7]. Важливо зауважити, що ці дані не враховують інформацію про тимчасово окуповані та звільнені території. Зростання рівня смертності на тлі зменшення народжуваності, а також збільшення рівня захворюваності та активізація міграційного відтоку можуть значно обмежити можливості росту пропозиції робочої сили та підвищити ризики дефіциту кваліфікованої робочої сили.

Один з ключових факторів, який впливає на рівень доступної робочої сили, це міграція за кордон. За інформацією Управління Верховного комісара ООН у справах біженців, станом на 17 січня 2023 року, майже 7,98 мільйонів українських біженців перебували за кордоном, тоді як у межах країни було фіксовано майже 4,9 мільйона внутрішньо переміщених осіб. Великі обсяги міграцій мають істотний вплив на сталий економічний розвиток країни [8].

Освітня структура опитаних біженців характеризується преваленцією осіб з вищою (47%), професійно-технічною (20%) та повною середньою освітою (20%). Це може збільшити ризики втрати кваліфікованої робочої сили, що, в свою чергу, обмежує можливості покращення якості робочої сили у майбутньому [9].

Важкою проблемою є значний відтік дітей і молоді за кордон. Кількість шкільного віку, які знаходяться за кордоном, є складною для точної оцінки: оцінки коливаються в межах 1–1,5 мільйонів дітей. За даними Європейського Союзу, на 4 жовтня 2022 року до шкільних систем країн ЄС вже було інтегровано 517 123 українських дітей. Проте згідно з опитуванням освітнього омбудсмена України, проведеним у серпні 2022 року, майже 40,4% опитаних батьків зазначили, що їхня дитина навчається одночасно у двох закладах: очно за кордоном та

дистанційно в українському, тоді як 34,9% – дистанційно в Україні, і 11% – в закордонному закладі. Більшість, аж 39,6% опитаних батьків, планують повернутися в Україну після закінчення війни, а майже 38% ще не визначились зі своїм планом щодо повернення. Загалом, значний міграційний відтік жінок з дітьми може стати серйозним викликом для поповнення робочої сили в майбутньому [10].

Значним фактором, який обмежує можливість збільшення доступності робочої сили, є потреба у мобілізаційному резерві для проведення воєнних операцій. Згідно з результатами щомісячного опитування підприємств «Український бізнес під час війни», проведеного Інститутом економічних досліджень та політичних консультацій у грудні 2022 року, серед головних проблем, що турбують бізнес під час конфлікту, було відзначено нестачу робочої сили через призов та/або виїзд працівників. Експерти зауважили, що, поряд з міграцією, мобілізація мала прямий вплив на формування дефіциту кваліфікованих працівників, оскільки Збройні Сили України потребували значної кількості висококваліфікованих технічних фахівців, дефіцит яких уже відчутний був на ринку протягом кількох років.

Крім того, процес мобілізації спричинив розширення неформальної зайнятості через небажання деяких чоловіків вступати на офіційні роботи й укладати правильні трудові угоди, щоб уникнути призову. Фахівці вказують, що така ситуація певним чином підтримала малий бізнес у певних галузях, зокрема в будівництві, деревообробці та торгівлі. Узагальнюючи, всі ці фактори мають значний вплив на обсяги та структуру доступної робочої сили, що змінює перспективи розвитку ринку праці.

Надзвичайні втрати робочих місць та спад зайнятості в Україні призвели до значних змін у структурі зайнятості та безробіття, особливо з урахуванням їх професійного аспекту. Згідно з результатами опитування «Психологічні маркери війни», проведеного соціологічною групою «Рейтинг» у жовтні 2022 року, упродовж 2022 року спостерігався поступовий розвиток зайнятості після початку війни, який характеризувався значним відтоком населення, припиненням діяльності підприємств та розширенням окупованих територій. Однак починаючи з середини березня 2022 року, частка безробітних громадян стала зменшуватись, а частка працюючих у звичному режимі зростала [11].

Загальне скорочення робочих місць мало впливу на структуру зайнятості за професійними групами. Порівняння даних про професійну структуру працівників свідчить, що протягом 2022 року відбулося зростання в частці керівників, фахівців, технічних службовців та робітників, які обслуговують машини та устаткування. Одночасно зменшилась участь працівників у сфері торгівлі та послуг, кваліфікованих робітників, які використовують інструменти. Найбільше зменшилась частка робітників у найпростіших професіях. При цьому відсоток професіоналів та кваліфікованих робітників у сільському господарстві залишився без змін.

За результатами опитування, найдужче потрібними професіями, за якими здійснювалось найбільше найму працівників, стали:

- водій автотранспортних засобів;
- сестра медична (брат медичний);
- вантажник;
- підсобний робітник;
- оператор котельні;
- тракторист-машиніст сільськогосподарського (лісогосподарського) виробництва;
- продавець продовольчих товарів;
- швачка;
- укладальник-пакувальник;
- лікар.

Ці десять професій у переліку, 9 з яких відносяться до основних, навчають у професійно-технічних навчальних закладах. Включення двох ключових медичних спеціальностей відображає величезний попит на кваліфікований та допоміжний медичний персонал, що було підтверджено експертами в більшості регіонів України.

Незважаючи на значне скорочення робочих місць та зростання безробіття у 2022 році, роботодавці, які шукали працівників, відзначали дефіцит кадрів, що був загальним явищем у всіх регіонах України. Причини цього були дві: масовий від'їзд працівників до безпечніших регіонів чи за кордон, а також мобілізація, оголошена від самого початку війни.

Перший чинник призвів до загального дефіциту працівників у всіх професіях в прикордонних регіонах та на півдні України. Другий чинник, пов'язаний із мобілізацією, спричинив втрату працівників, які добровільно приєдналися до військ або добровольчих формувань. Також, ЗСУ потребували багато кваліфікованих технічних спеціалістів, яких вже дефіцитувало на ринку. Існувала й небажання чоловіків виходити на роботу для уникнення мобілізації.

У західних регіонах, де населення зросло через переселенців, дефіцит кваліфікованих працівників був частково пом'якшений. Однак, збільшення кількості безробітних унаслідок припинення роботи підприємств у більшості випадків не призвело до зупинки пошуку та прийому персоналу в інших компаніях. В опитуванні роботодавців, 77% підтвердили прийом працівників на постійні основі, проте 30% зазначили труднощі при залученні персоналу. Найбільший дефіцит виявився у галузях інженерії та кваліфікованих робітників.

Під час дослідження було встановлено набір заходів, реалізація яких сприятиме зменшенню негативного впливу війни на балансування попиту та пропозиції на ринку праці України. Основні напрямки включають підвищення ефективності державної політики зайнятості шляхом сприяння розвитку бізнес-середовища, підтримки підприємництва, покращення якості професійної освіти й навчання, а також заохочення економічної активності населення через соціальну включеність уразливих груп населення. Крім того, наголошується на створенні умов для підтримки державно-приватного та публічно-приватного партнерства.

Щоб задовольнити потреби економіки у висококваліфікованих працівниках, рекомендується впроваджувати такі ініціативи:

- Сприяти покращенню якості професійної освіти через розвиток системи дуальної форми навчання, активну участь роботодавців у формуванні освітніх стандартів та практичній підготовці, і підсилити практичний компонент навчальних програм для набуття найбільш важливих навичок.

- Покращити інформування роботодавців, особливо у малому та середньому бізнесі, про можливості підтвердження професійних кваліфікацій у кваліфікаційних центрах для вирішення кадрових питань у секторах з великим дефіцитом кадрів.

- Покращити процеси навчання працівників через розвиток навчальних центрів, систем наставництва та залучення зовнішніх постачальників послуг.

- Покращити можливості формування кадрового потенціалу підприємств в післявоєнний період, включаючи унормування процесів мобілізації та створення умов для повернення переміщених осіб.

Список використаних джерел:

1. Інфляційний звіт (січень 2023 р.) // Національний банк України. URL: https://bank.gov.ua/admin_uploads/article/IR_2023-Q1.pdf?v=4

2. Місячний Економічний Моніторинг України. № 216 (січень 2023 р.) // Інститут економічних досліджень та політичних консультацій. URL: https://cci.vn.ua/wp-content/uploads/2023/01/MEMU_Jan2023_216.pdf

3. Україна: від війни до миру та відновлення. Аналітичні оцінки (грудень 2022 р.) // Центр Разумкова. URL: <https://razumkov.org.ua/images/2022/12/27/2022-MATRA-December.pdf>

4. За оцінками Київської школи економіки, загальна сума прямих збитків від руйнувань інфраструктури внаслідок військової агресії росії могла становити 136 млрд дол (непрямі збитки перевищують 165 млрд дол) // Звіт про фінансову стабільність (грудень 2022 р.) // URL: https://bank.gov.ua/admin_uploads/article/FSR_2022-H2.pdf?v=4

5. Інфляційний звіт (січень 2023 р.) // Національний банк України. URL: https://bank.gov.ua/admin_uploads/article/IR_2023-Q1.pdf?v=4
6. Міграція та соціально-політичні настрої під час повномасштабної війни Росії проти України – дванадцята хвиля дослідження (жовтень 2022 р.) // Gradus, Advanter. URL: https://gradus.app/documents/317/Gradus_EU_wave_12_UA.pdf
7. Дослідження на ґрунті даних про підконтрольну територію України (2 лютого 2023 р.) // Опендатабот. URL: <https://opendatabot.ua/analytics/death-2022>
8. Ukraine Refugee Situation // UNHCR. Operational Data Portal. URL: <https://data.unhcr.org/en/situations/ukraine>
9. Profiles, Needs & Intentions of Refugees from Ukraine // Regional protection profiling & monitoring factsheet. UNHCR. December 2022. URL: <https://www.ecoi.net/en/file/local/2084454/Regional+Ukraine+Protection+Profiling+Factsheet+2022.pdf>
10. Чи повернуться в Україну діти, які навчаються за кордоном? // Освітній омбудсмен України. URL: <https://eo.gov.ua/chypovernutsia-v-ukrainu-dity-iaki-navchajutsia-za-kordonom/2022/10/07/>
11. Вісімнадцяте загальнонаціональне опитування «Психологічні маркери війни» (жовтень 2022 р.) // Соціологічна група «Рейтинг». URL: https://ratinggroup.ua/research/ukraine/vosemnadcatyy_obschenacionalnyy_opros_psihologicheskie_markery_voyny_8-9_oktyabrya_2022.html